

https://doi.org/10.31516/2410-5333.053.24

УДК 069.01

А. О. Сошніков, доктор філософських наук, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

<http://orcid.org/0000-0002-3019-5131>

soshnikov7272@mail.ru

СПЕЦИФИКА КОМПЛЕКТУВАННЯ ЄГИПЕТСЬКИХ КОЛЕКЦІЙ МУЗЕІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Систематизовано і здійснено стислий узагальнюючий аналіз даних про давньоєгипетські пам'ятки, які зберігаються в музеях Півдня України, для подальшого їх наукового опису. Складено історичну довідку про види, походження і нинішнє місце музейного зберігання цих пам'яток у музеях Одеси і Дніпра. Зазначено, що збір колекцій давньоєгипетських пам'яток у музеях України, як і їх зберігання, експонування, реставрація та міграція між музеями, досліджено недостатньо через повну відсутність тут музейників-єгиптологів. Підкреслюється: загалом українські музейні колекції єгипетських пам'яток, незважаючи на неповноту і нечисленність, є повноцінним історичним матеріалом і зберігають чудові зразки культури Стародавнього Єгипту.

Ключові слова: *артефакти, Стародавній Єгипет, єгиптологія, єгипетські пам'ятки, музеї України, музейні колекції України.*

А. А. Сошников, доктор философских наук, доцент, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

СПЕЦИФИКА КОМПЛЕКТОВАНИЯ ЕГИПЕТСКИХ КОЛЛЕКЦИЙ МУЗЕЕВ ЮГА УКРАИНЫ

Систематизовано и дан краткий обобщающий анализ данных о египетских памятниках, хранящихся в музеях Юга Украины, для дальнейшего их научного описания. Составлено краткую историческую справку о видах, происхождении и нынешнем месте музейного хранения этих памятников в музеях Одессы и Днепра. Указано, что сбор коллекций древнеегипетских памятников в музеях Украины, как и история их хранения, экспонирования, реставрации и миграции между музеями, изучено недостаточно по причине полного отсутствия здесь музейщиков-египтологов. Подчеркивается: в целом украинские музейные коллекции египетских памятников, несмотря на неполноту и малочисленность, являются полноценным историческим материалом и хранят превосходные образцы культуры Древнего Египта.

Ключевые слова: *артефакты, Древний Египет, египтология, египетские памятники, музеи Украины, музейные коллекции, музеи Украины.*

A. A. Soshnikov, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

THE SPECIFIC CHARACTER OF EGYPTIAN COLLECTIONS OF MUSEUMS OF THE SOUTH OF UKRAINE

The aim of this paper is to systematize and summarize the analysis of data on Egyptian historical artifacts kept in the museums of the South of Ukraine for their further scientific description.

Research Methodology. Ten major publications on this issue were considered. Statistical results are obtained after studying the data of museum catalogues and indexes containing lists of historical artifacts of ancient Egypt, stored in museums of the South of Ukraine.

Results. The systematization and brief generalizing analysis of data on Egyptian historical artifacts kept in Ukrainian museums for their further scientific description was carried out. A brief historical reference was made on the species, origin and present location of the museum storehouse of Egyptian historical artifacts in the museums of Odesa and Dnipro. It is noted that in general, these museum collections of Egyptian historical artifacts, despite their incompleteness and small amounts, are a full-fledged historical material and demonstrate fine examples of the culture of Ancient Egypt. The extreme importance of compiling catalogues of historical artifacts located on the territory of Ukraine is particularly emphasized, since they prove not only local but also global relevance.

Novelty. The main collections of ancient Egyptian historical artifacts, stored in the museum funds of Odesa and Dnipro, as well as a scientific description of the main artifacts are systematized and summarized.

The practical significance. The Ukrainian museum collections of Egyptian historical artifacts, in particular those that are in the museums of Odesa and Dnipro, despite their small number, are a full-fledged historical material and demonstrate fine examples of the culture of Ancient Egypt. Each of the artifacts that are now stored in Ukraine, can be the key to any Egyptian research.

Key words: *artifacts, Ancient Egypt, Egyptology, Egyptian historical artifacts, museums of Ukraine, museum collections, museums of Ukraine.*

Постановка проблеми. Культура Стародавнього Єгипту існувала в долині Нілу впродовж трьох тисячоліть (приблизно від III тис. до н. е. до 332 р. н. е., коли її завоював Олександр Македонський). Цікаво, що давньоєгипетські знахідки виявляють під час археологічних розкопок далеко від Єгипту — наприклад, на Середньому Сході, у Сибіру чи на території України. Від дешифрування Ж.-Ш. Шампольйоном давньоєгипетських ієрогліфів, тобто від 27 вересня 1822 р., починається єгиптологія — комплексна гуманітарна наука, що вивчає історію, мову й культуру Стародавнього Єгипту. Нині культурна спадщина Стародавнього Єгипту зберігається в численних музейних установах і приватних колекціях світу, зокрема і в музеях України, утім про вітчизняні музейні колекції давньоєгипетських старожитностей, на жаль, часто знає лише обмежене коло фахівців. Тому інформацію про ці колекції слід поширити в публічному просторі, щоб привернути до них увагу поціновувачів — адже у фондах українських музеїв наявні справжні скарби, які ознайомлюють нас з історією та культурою величної давньоєгипетської цивілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Музейна єгиптологія передбачає не лише вивчення історії потрапляння певного артефакту до

конкретного музею, а й його дослідження як матеріального об'єкта, зокрема матеріалів, із яких його було зроблено, технології виготовлення, призначення й місця в давньоєгипетській культурі. Спроби дослідити історію давньоєгипетських пам'яток у музеях на теренах України здійснювались ще за часів Російської імперії, зокрема вченими з Москви та Санкт-Петербурга. Передусім слід згадати одного із засновників російської єгиптології Бориса Олександровича Тураєва, котрий виконав серію описів давньоєгипетських пам'яток у музеях Одеси та Києва в 1900 р. За радянських часів (1922–1990 рр.) давньоєгипетські артефакти в музеях Півдня України досліджували О. Д. Берлев, С. І. Ходжаш, Г. Ф. Шамрай, Н. Г. Докнот, Л. П. Латишева.

На жаль, констатуємо, що, починаючи з 1991 р., Україна поки що не долучилась до світової єгиптології. Комплектування колекцій давньоєгипетських пам'яток у музеях України, як і їх зберігання, експонування, реставрація та міграцію між музеями вивчено недостатньо через повну відсутність музейників-єгиптологів. Деякі дослідження виконуються в Інституті сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України (насамперед, це публікації О. О. Романової та М. О. Тарасенко). Наукове описання колекції єгипетських пам'яток Одеського археологічного музею та Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І. Яворницького здійснили наукові співробітники цих музеїв.

Мета статті – систематизувати та стисло проаналізувати дані про єгипетські пам'ятки, що зберігаються в українських музеях, зокрема Півдня України для подальшого їх наукового опису.

Виклад основного матеріалу дослідження. На території України і в Криму давньоєгипетські пам'ятки зберігаються в 17 установах: Одеському археологічному музеї НАН України, Національному музеї мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, Національному музеї історії України, Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику, Бахчисарайському історико-культурному заповіднику, Дніпровському національному історичному музеї імені Д.І. Яворницького, Євпаторійському краєзнавчому музеї, Керченському державному історико-культурному заповіднику, Музеї етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України (м. Львів), Львівському музеї історії релігії, Китайському палаці Золочівського замку (філії Львівська галерея мистецтв), Музеї археології та етнографії Слобідської України Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Миколаївському обласному краєзнавчому музеї, Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського, Національному заповіднику «Херсонес Таврійський», Кримському

республіканському краєзнавчому музеї (м. Сімферополь), Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Романова, 2010, с. 114).

Історія одеської колекції давньоєгипетських пам'яток почалася з 10 предметів (6 стел, 2 бронзових статуєток Осіріса, статуєтки богині Ушебті і дерев'яного зображення сокола), переданих у дар Одеському міському музею його засновником Іваном Павловичем Бларамбергом у 1825 р. (*Латышева, 1963, с. 125*). У 1843 р. до музею надійшов дар від єгипетського генерала Клод-бея: мумія і плита з давньоєгипетського м. Мемфіс. А в 1846 р. відомий мандрівник, архімандрит Порфирій Успенський, подарував музею мумію з фіванського некрополя, 2 забальзамованих ібісів, 6 каноп, сувій папірису та інші давньоєгипетські предмети (*Латышева, 1963, с. 128*).

У 1849 р. в м. Катеринослав засновано Громадський музей старожитностей Катеринославської губернії. Створення ініціювали губернатор Андрій Якович Фабр і директор місцевої гімназії Дмитро Якович Грахов. Першими експонатами Катеринославського музею старожитностей були «єгипетські і грецькі старожитності», які придбав катеринославський губернатор А. Я. Фабр у 1840–1850 рр. У колекції Фабрівського музею налічувалося 39 єгипетських пам'яток, серед яких — фрагмент саркофага із зображеннями єгипетських богів, ритуальна борідка, кришка канопи (посудина для зберігання нутроців померлого) з головою шакала, статуєтки (раба, бога Міна і ушебті), крилатий скарабей з блакитного фаянсу та інші артефакти. Мабуть, саме А. Фабр придбав мумію жінки з дитиною I тис. до н. е. Якщо жіноча мумія являє собою справжню забальзамовану жіночу голову і згорток льняної тканини з декількома кістками всередині, то дитяча мумія — згорток щільної тканини з намальованим на ній дитячим обличчям, тобто це — модель мумії, вклadena у кошик, сплетений з очерету (збереглася лише частина). В особистих документах Фабра немає відомостей про його поїздку до Єгипту, але, будучи колекціонером і поціновувачем історії (Фабр був членом-засновником Одеського товариства історії та старожитностей), він міг придбати єгипетські раритети в одному з південних портів, куди часто морські офіцери привозили з Єгипту незвичайні предмети — статуєтки, муміфіковані людські залишки, амулети, посудини). У 1856 р. у зв'язку з Кримською війною в Катеринослав евакуйовано скарби Керченського музею, серед яких траплялись і єгипетські цінності. Ймовірно, це був причорноморський імпорт з стеатиту і єгипетської пасти — скарабей і амулети (Фоменко та Шамрай, 2006). Доля Фабрівського «музеуму» склалася не дуже успішно: він був взятий на баланс місцевої чоловічої гімназії.

Але загалом інтерес до старожитностей у Катеринославі не зник, сформовано кілька приватних колекцій, серед яких, безумовно, найбільшим, найрізноманітнішим і науково класифікованим було зібрання Олександра Миколайовича Поля, почесного громадянина Катеринослава, котрий у 1887 р. відкрив у місті перший приватний музей, який розміщувався в 4-х кімнатах його будинку на Соборній площі. У каталозі музею О. М. Поля серед речей, придбаних у Єгипті, зазначено олов'яний Сфінкс, що сидить, з тілом левиці і жіночою головою в перуці (період Птолемеїв, 305 — 30 рр. до н. е.) (*Каталог Катеринославського областного музею имени А.Н. Поля, 1916*).

Імовірно, саме в колекції О. М. Поля перебувала статуя фараона Рамзеса VI, виконана в кращих традиціях єгипетської монументальної скульптури. Ця статуя зображує молодого фараона, котрий стоїть на колінах і здійснює узливання богів Амону. Ієрогліфічні написи на основі й опорному стовпі містять титулатуру Рамзеса VI. Статуя виконана із пісковика фіванським майстром і походить із Фів, датується XIII ст. до н. е. і належить до пам'яток XX династії (правління Рамзесидів). Це третя у світі із відомих науці цілих статуй з титулами Рамзеса VI (дві зберігаються в Каїрському музеї). Рамзес VI увійшов в історію як фараон-узурпатор статуй своїх найближчих попередників — Рамзесів IV і V. Дослідження текстів і написів засвідчило, що дніпровська статуя узурпована, отже, виникає запитання щодо ідентифікації зображення та реконструкції царського імені (Рамзес III? Рамзес IV? Рамзес V?). Найімовірнішим кандидатом для ідентифікації є Рамзес V, проте питання ускладнюється тим, що науці невідомо жодного його портрета. У будь-якому випадку ми маємо справу з рідкісною іконографічною пам'яткою періоду Нового Царства (*Берлев, Ходжап, Шамрай, 2009*).

Після смерті О. М. Поля в 1890 р. громадськість міста ініціювала створення губернського музею його імені. Завдяки клопотанню і зусиллям Катеринославського наукового товариства, губернського земства, міської управи, діячів освіти та представників дворянства Обласний музей ім. О. М. Поля урочисто відкрито 6 травня 1902 р. Поступово його експозицію доповнили предмети першого «громадського музею», приватного музею О. Поля, надходження від інших власників колекцій. Певна кількість речей — окремі придбання від фізичних осіб (Ф. І. Петров, 1905 р., і Б. М. Коломійцев, 1912 р.). Посаду директора музею ім. О. М. Поля запропонували Д. І. Яворницькому, на той час приват-доценту Московського університету.

У 1893 р. уряд Єгипту вирішив подарувати різним європейським державам, зокрема і Російській імперії, частину старожитностей зі схованки, виявленої в місцевості Дейр ель-Бахрї в 1891 р. У 1894 р. в

Одеський порт доставлено 6 великих ящиків, у яких зберігались 5 саркофагів і близько 45 дрібних предметів. Через неможливість розмістити в музеї всі ці пам'ятки, їх розподілили по університетських центрах Росії, в Одесі залишився зовнішній саркофаг співачки бога Амона, Неситауджаахет і кілька фігурок богині Ушебті.

У 1917–1923 рр. приватними колекціями, предметами з дворянських будинків, земських установ поповнювався Катеринославський музей (на той час — Народний музей Катеринославщини; у 1927–1932 рр. — Дніпропетровський краєвий історико-археологічний музей, а в 1940 р., після смерті Д. І. Яворницького — Дніпропетровський історичний музей імені Д. І. Яворницького). Так, у 1919 р. до музею з приватної колекції В. Я. Левенсона надійшли виконані з вапняку монументальна храмова статуя бога Хора (у вигляді сокола) періоду Нового Царства (друга пол. XVI — поч. XI ст. до н. е.) та статуя Сфінкса періоду правління Птолемеїв, 305 — 30 рр. до н. е.

Під час Другої світової війни Дніпропетровський історичний музей ім. Д. І. Яворницького зазнав значних втрат. Евакуйовані на схід музейні предмети були майже всі втрачені, а решту, яка залишилась у місті, вивезли німці. Краща ситуація спостерігалась в Одесі, але й там були втрати, оскільки з 9 ушебті на сьогодні збереглися тільки 3.

З 1960-х рр. музейне зібрання єгипетських пам'яток Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького поповнювалося нечисленними надходженнями, пов'язаними з розкопками, які проводив відділ археології. Це речі античного імпорту — прикраси з блакитного єгипетського фаянсу. У складі колекції (90 одиниць зберігання) — речі похоронного культу, амулети, кругла скульптура (бюст фараона I тис. до н. е.), різні статуетки тварин (собаки, шакала, бика) і забальзамована мумія крокодилчика. Найдавнішим артефактом є давньоєгипетська дерев'яна статуетка слуги періоду Середнього царства. Вона датується кінцем III тис. до н. е.

Серед предметів похоронного культу безумовний інтерес становлять дві вапнякові канопи (судини для зберігання нутроців померлого), які датуються I тис. до н. е. — Кебексенуф, виготовлена у формі сокола, у ньому зберігався кишечник (розпис, шліфування) і павіан Гапі — легені (різьблення, розпис). Це так звані «фальшиві» канопи, що мають кругову борозну, яка імітує край кришки справжньої канопи. Подібна фальсифікація — справа рук самих давніх єгиптян, котрі впродовж тривалого часу вдосконалювали техніку бальзамування і навчилися обробляти органи таким чином, щоб «безболісно» повертати їх до тіла. Таким чином, необхідність каноп як ємностей для нутроців зникла. Вони залишилися обов'язковим ритуальним атрибутом, але вже як обереги для захисту

бога канопи. Зазначений технологічний ривок відбувся в Третньому перехідному періоді (1075–664 рр. до н. е., XXI–XXV династії). У колекції цього музею налічуються 8 одиниць амулетів-скарабевів. При зовнішній подібності всі ці скарабеві різного часу і з різними написами та зображеннями на зворотному боці (животику). Зазвичай на скарабеях записували імена фараонів, богів і зображували змію, павіана, сокола. На одному з скарабевів з світло-коричневого фаянсу записано ім'я фараона Аменхотепа III «Неб-Маат-Ра» (правив у XIV ст. до н.е.) (Фоменко та Шамрай, 2006).

Найбільша колекція єгипетських старожитностей в Україні, що налічує близько 800 артефактів, належить Одеському археологічному музеєві. У її складі дерев'яний і кам'яний саркофаги, похоронний інвентар, кам'яні плити, фрагменти папірусів з ієрогліфами (*Одеський археологічний музей АН УРСР, 1983*).

Висновок. Загалом українські музейні колекції єгипетських пам'яток, зокрема Півдня України, незважаючи на неповноту і нечисленність, є повноцінним історичним матеріалом та зберігають чудові свідчення культури Стародавнього Єгипту.

Кожен з артефактів, які зберігаються в Україні, є важливим і потребує бережного ставлення та охорони, а також вивчення і долучення до наукового обігу, адже може виявитися ключовим для будь-якого єгиптологічного дослідження. Саме тому надзвичайно важливо скласти каталоги пам'яток, що перебувають на території України, позаяк вони мають не тільки локальне, а й всесвітнє значення.

Перспективи подальших досліджень. У наступних публікаціях буде розглянуто специфіку комплектування єгипетських колекцій музеїв Києва та Полтави.

Список посилань

- Берлев, О. Д., Ходжаш, С. И., Шамрай, Г. Ф. (2009). Статуя с именами Рамсеса VI. *Вестник древней истории*, 1, 6–73.
- Доконт, Н. Г. (1965). *Древнеегипетские памятники в Одесском государственном археологическом музее*. *Вестник древней истории*, 2, 208–212.
- Каталог Екатеринославского областного музея имени А. Н. Поля* (1916). Екатеринослав: Типография губернского правления.
- Латышева, Л. П. (1963). *К истории египетской коллекции Одесского Археологического музея. Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях ОГАМ*, 123–199. Одесса.
- Одеський археологічний музей АН УРСР* (1983). Київ: Наукова думка.
- Романова, О. О. (2003). Історія розвитку єгиптологічних досліджень в Україні. *Східний світ*, 4, 82–87.
- Романова, О. О. (2010). Проект Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України щодо дослідження пам'яток Стародавнього Єгипту в музеях

України. Пам'ятки східного походження в архівах та музейних збірках України: збірник наукових статей. с. 113–124.

- Тарасенко, Н. А. (2018). Фрагменты древнеегипетской Книги Мертвых в Украине. *Стародавнє Причорномор'я. Випуск XII, с. 517–524*. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова.
- Тураев, Б. А. (1900). Описание египетских памятников в русских музеях и собраниях. *Записки Восточного отделения (Императорского) Русского археологического общества, XII, 179–217*. Санкт-Петербург.
- Фоменко, І. А. та Шамрай, Г. Ф. (2006) (автори-упорядники). *Єгипетські старожитності в колекції Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького*. Каталог. Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС.

References

- Berlev, O. D., Khodzhash, S. I., Shamrai, G. F. (2009). Statue with the names of Ramses VI. *Bulletin of the Ancient History*, 1, 6–73. [In Russian].
- Dokont, N. G. (1965). Ancient Egyptian historical artifacts in the Odessa State Archaeological Museum. *Bulletin of the Ancient History*, 2, 208–212. [In Russian].
- Catalogue of A. N. Pol Yekaterinoslav Regional Museum* (1916). Yekaterinoslav: Typography of the provincial government. [In Russian].
- Latysheva, L. P. (1963). History of the Egyptian collection of the Odessa Archaeological Museum. *Brief communications on the field archaeological research of the Odesa Archaeological Society*, 123–199. Odesa. [In Russian].
- Odesa Archeological Museum of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR* (1983). Kyiv: Naukova Dumka. [In Russian].
- Romanova, O. A. (2003). History of development of Egyptian studies in Ukraine. *Eastern World*, 4, 82–87. [In Ukrainian].
- Romanova, O. O. (2010). Project of A. Krymskyi Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine on the study of ancient Egyptian historical artifacts in museums of Ukraine. *Oriental historical artifacts in the archives and museum collections in Ukraine: a collection of scientific articles*. p. 113–124. [In Ukrainian].
- Tarasenko, N. A. (2018). Fragments of the ancient Egyptian Book of the Dead in Ukraine. *The old town of Prichornomor*. Issue XII, p. 517–524. Odesa: Odesa I. I. Mechnikov National University. [In Russian].
- Turaev, B. A. (1900). Description of Egyptian historical artifacts in Russian museums and collections. *Notes of the Eastern Branch (Imperial) of the Russian Archaeological Society*, XII, 179–217. St. Petersburg. [In Russian].
- Fomenko, I. A. and Shamrai, G. F. (2006) (authors-compilers). *Egyptian antiquities in the collection of Dmytro Yavornytsky National Historical Museum of Dnipro*. Catalogue. Dnipropetrovsk: ART PRESS. [In Ukrainian].